

Arapça Sözdiziminde Mef'ûlün Bihin Takdîmi ve Te'hîri

Abdulmenaf Kaya

<https://orcid.org/0009-0000-7890-9773>

kayaabdurrezzak79@gmail.com

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

<https://ror.org/024nx4843>

İzzet Marangozoğlu

<https://orcid.org/0000-0003-2386-3688>

izzet.marangozoglu@ikcu.edu.tr

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

<https://ror.org/024nx4843>

Öz

Bu çalışma, Arap dilinde cümle yapısının anlam, vurgu ve üslup boyutlarını doğrudan etkileyen önemli sentaktik unsurlardan biri olan mef'ûlün bihin takdîmi ve te'hîrini nahiv ve belâgat ilimleri çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Arapçada kelime dizimi yalnızca gramatik bir sıralamayı ifade etmemekte; aynı zamanda sözün anlam yönelimini belirleyen, vurgu merkezini değiştiren ve anlatımın bağlama uygun biçimde şekillenmesini sağlayan işlevsel bir yapı ortaya koymaktadır. Bu bağlamda cümle öğelerinin yer değiştirmesi, özellikle mef'ûlün fiil ve fâile göre öne alınması veya sona bırakılması, anlamın sınırlandırılması (kasr), tahsis, dikkat çekme, açıklık sağlama ve estetik anlatım gücünü artırma gibi çeşitli belâgî sonuçlar doğurmaktadır. Çalışmanın kapsamı, Arapça cümle yapısında mef'ûlün bihin hangi durumlarda zorunlu olarak takdim edildiğini, hangi durumlarda ise anlam ve üslup tercihi doğrultusunda te'hîr edildiğini ortaya koymayı içermektedir. Araştırmanın önemi, mef'ûlün takdimi ve te'hîrinin yalnızca sözdizimsel bir değişiklik olmadığını; aksine anlamın yönlendirilmesi ve sözün etkileyiciliğinin artırılması bakımından temel bir ifade aracı olduğunu göstermeye dayanır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, mef'ûlün yer değiştirmesinin cümlede meydana getirdiği anlam farklılıklarını, vurgu düzenini ve bağlamsal işlevlerini sistematik bir şekilde tespit etmek ve değerlendirmektir. Yöntem olarak klasik nahiv ve belâgat eserleri esas alınmış; konunun teorik çerçevesi klasik Arap dili kaynaklarında yer alan görüşlerin incelenmesi ve karşılaştırılması yoluyla oluşturulmuştur. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'den seçilen ayetler ile Arap şiirinden örnek beyitler analiz edilerek mef'ûlün takdimi ve te'hîrinin pratik dil kullanımındaki yansımaları içerik analizi yöntemiyle ele alınmıştır. Bu sayede teorik değerlendirmeler somut dil verileriyle temellendirilmiş; mef'ûlün takdimi ve te'hîrinin cümlede oluşturduğu vurgu düzeni, anlam yönelimi ve belâgî etkiler açıklığa kavuşturulmuştur. Sonuç olarak çalışma, mef'ûlün bihin takdimi ve te'hîrinin Arapçada ifade zenginliğini ve belâgat gücünü yansıtan temel unsurlardan biri olduğunu ve Arapça cümle yapısının anlam boyutunun anlaşılmasında önemli bir anahtar işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagatı, Belâgat, Sözdizimi, Kelime Dizimi, Mef'ûlün Bih.

Atıf Bilgisi

Kaya, Abdulmenaf – Marangozoğlu, İzzet. “Arapça Sözdiziminde Mef’ûlün Bihin Takdîmi ve Te’hîri”. *Takrir* 9/1 (2026), 48-73.

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	12.03.2026
Kabul Tarihi	01.06.2026
Yayın Tarihi	30.06.2026
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma, Doç. Dr. İzzet Marangozoğlu danışmanlığında yürütülen doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Belagat ve Nahiv Açısından Arapça’da Fiille İlişkili Sözcüklerin Durumu ve Mana Üzerindeki Etkisi (A’râf Sûresi Örneği), İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir/Türkiye). Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zekâ Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – intihal.net
Yazar Katkıları	Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45)
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	CC BY-NC 4.0
Etik Bildirim	takrirdergisi@alparslan.edu.tr

Preposition and Postposition of the Direct Object in Arabic Syntax

Abdulmenaf Kaya

<https://orcid.org/0009-0000-7890-9773>

kayaabdurrezzak79@gmail.com

İzmir Kâtip Çelebi University, Institute of Social Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, İzmir, Türkiye

<https://ror.org/024nx4843>

İzzet Marangozoğlu

<https://orcid.org/0000-0003-2386-3688>

izzet.marangozoglul@ikcu.edu.tr

İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, İzmir, Türkiye.

<https://ror.org/024nx4843>

Abstract

This study aims to examine the advancement (taqdīm) and postponement (ta'khīr) of the direct object (ma'fūl bih), one of the important syntactic elements that directly affect the semantic, emphatic, and stylistic dimensions of sentence structure in the Arabic language, within the frameworks of Arabic grammar (naḥw) and rhetoric (balāghah). In Arabic, word order does not merely express a grammatical sequence; rather, it constitutes a functional structure that determines the semantic orientation of an utterance, shifts its focal point of emphasis, and enables expression to be shaped in accordance with the context. In this regard, the rearrangement of sentence elements—particularly the placement of the direct object before the verb and subject or its postponement to a later position—produces various rhetorical effects such as restriction (qasr), specification (takhsīs), drawing attention, ensuring clarity, and enhancing the aesthetic power of expression. The scope of this study includes identifying the circumstances in which the direct object must obligatorily be advanced in Arabic sentence structure and the situations in which it is postponed based on semantic and stylistic preferences. The significance of the research lies in demonstrating that the advancement and postponement of the direct object are not merely syntactic modifications; rather, they function as fundamental expressive devices for directing meaning and increasing the effectiveness of discourse. Accordingly, the primary objective of the study is to systematically identify and evaluate the semantic differences, patterns of emphasis, and contextual functions that arise from changes in the position of the direct object within the sentence. Methodologically, the study is based on classical works of Arabic grammar and rhetoric. The theoretical framework has been constructed through the examination and comparison of views presented in classical Arabic linguistic sources. In addition, selected verses from the Qur'an and representative lines of Arabic poetry have been analyzed to investigate the manifestations of the advancement and postponement of the direct object in actual language use through the content analysis method. In this way, the theoretical discussions have been grounded in concrete linguistic data, and the patterns of emphasis, semantic orientation, and rhetorical effects resulting from the advancement and postponement of the direct object have been clarified. In conclusion, the study demonstrates that the advancement and postponement of the direct object constitute one of the fundamental elements reflecting the richness of expression and rhetorical power of the Arabic language and serve as an important key to understanding the semantic dimension of Arabic sentence structure.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Rhetoric, Syntax, Word Order, Direct Object.

Citation

Kaya, Abdulmenaf – Marangozoğlu, İzzet. "Preposition and Postposition of the Direct Object in Arabic Syntax". *Takrir* 9/1 (2026), 48-73.

Article Information

Date of Submission 12.03.2026

Date of Acceptance 01.06.2026

Date of Publication 30.06.2026

Peer-Review Two External / Double anonymized

This study is based on a doctoral dissertation conducted under the supervision of Associate Professor İzzet Marangozoğlu entitled *The Status of Words Associated with Verbs in Arabic and Their Effect on Meaning from the Perspectives of Rhetoric and Syntax (The Case of Sūrat al-A'rāf)* (İzmir Kâtip Çelebi University, İzmir, Türkiye).

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited in the bibliography.

Use of AI

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study.

Plagiarism Checks

Yes - intihal.net

Author Contributions

Author-1 (%55) - Author-2 (%45)

Conflicts of Interest

The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License

[CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Complaints

takrirdergisi@alparslan.edu.tr

Giriş

Takdîm ve te'hîr, Arap dili sentaksının en önemli unsurlarından biri olup cümledeki öğelerin yer değiştirmesi yoluyla anlamda özel bir vurgu, sınırlama, tahsis veya üslup inceliği meydana getirmeyi amaçlayan bir belâgat ve nahiv yöntemidir. Normal dizilişten farklı olarak bir kelimenin veya cümle ögesinin öne alınması ya da geriye bırakılması, yapının nahvî hükmünü değiştirmeksizin anlamda güçlendirme, hasır, ihtisas, duygusal yoğunluk veya ritim sağlama gibi belâgi faydalar üretir. Özellikle fiil-fâil-mef'ûl düzeninde görülen takdîm-te'hîr uygulamaları, cümlenin odak noktası hâline getirilecek unsuru belirler; böylece konuşanın kastettiği anlam daha belirgin, daha etkili ve çoğu zaman daha sınırlayıcı bir mahiyet kazanır. Bu yönüyle takdîm ve te'hîr, Arap dilinin ifade imkânlarını genişleten, kelime dizilişinin semantik yapıya olan etkisini açıkça ortaya koyan temel bir dil olgusudur.

1. Takdîm-Te'hîr'in Sözlük ve İstilah Anlamı

Arapçada k-d-m (ك د م) harflerinden türeyen kelimeler, genellikle “öncelik” anlamına gelir.¹ Bu bağlamda insanı ileriye taşıyan organ olan ayağa da kadem denilmiştir.² Allah'ın önceden bir topluluğu cennet veya cehenneme yönlendireceği durumlar için “kademullah”, bir orduda öncü birlikler için “mukaddimetu'l-ceyş” tabirleri kullanılmıştır.³ Arapçada bu kelime ve türevlerinin karşıtı olarak ise e-h-r (ع ه ر) kökünden türeyen sözcükler kullanılır örneğin, bir kişinin vücudunun ön kısmına kâdime, arka kısmına ise âhire denilmiştir.⁴ Zemahşerî (öl. 538/1144), *Esâsü'l-belâga* adlı eserinde bu kavrama dair çeşitli örnekler sunmaktadır. Ona göre, جاعوا fiili, tıpkı جاعوا عن آخرهم (hepsi sonuncusuna kadar geldiler) ifadesinde olduğu gibi bir şeyin sona doğru ilerlemesini belirtir. Benzer şekilde, النهار يَأْخُرُ عن آخر فأخَّرَ (gün bir sonun ardından bir sonrakine doğru ilerler) ve الناس يُرْدُونَ عن آخر فأخَّرَ (insanlar birbiri ardınca aşağılanır) gibi kullanımlar, bir olayın veya şeyin ardışık ve sırayla gerçekleştiğini gösterir. Zemahşerî ayrıca جئت أخيراً (sonunda geldim) ve بأخيرة (nihayet, son olarak) örnekleriyle kelimenin “son”, “ertelenmiş” veya “gecikmiş” anlamlarını pekiştirmektedir.⁵ Kelâm ilminde, varlığının başlangıcı olamayana “kadîm”, daha sonra meydana gelenler ise “hâdis” olarak nitelendirilir. Ayrıca, “kadîm”, bütün varlıkların öncesinde var olan ve her şeyi önceleyen Allah'ın zatî sıfatlarından biri kabul edilir.⁶

¹ Halil b. Ahmed el-Ferahidî, *Kitâbü'l-Ayn* (Beyrut: Dâru İhyâü't-Turâsü'l-'Arabî, ts.), 3/366; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs min cevâhiri'l-kamûs*, thk. Ali Şeyrî (Beyrût: Dâru'l-Fîkr, 1994), 17/553.

² Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. İbrâhim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999), 2/390.

³ Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2005), 1147; Hasen b. Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005), 1/805.

⁴ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Abdusselâm Hârûn (Beyrut: Dâru's-Sâdik, ts.), 9/47; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 2/389.

⁵ Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Basıl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998), 1/22.

⁶ Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü Istilâhâtî'l-fünûn* (Lübnan: Mektebetü Lübnan Naşirun, 1996), 2/1305-1306.

Takdîm-te'hîr kavramını incelediğimizde, bu iki kelimenin yukarıda ele alınan sözlük anlamlarının ıstılahî anlamın oluşumuna kaynak teşkil ettiğini görmekteyiz. Nitekim takdîm-te'hîr meselesini ele alan bazı âlimler, bu iki terimin ıstılahî anlamını genellikle, içerdikleri lugavî anlamlara paralel biçimde açıklamışlardır. Takdîm ve te'hîr, kavramını ilk dile getiren Nahiv âlimlerinden biri Sîbeveyh'tir. O, *el-Kitâb* adlı eserinde “Bu, fiilin nesnesine (me'ûlüne) ulaşan fâil babıdır” başlığı altında bu olguyu açıklar. Sîbeveyh'e göre eğer fiil cümlesinde me'ûl fâilden önce getirilirse cümlelî lafzı (dizilişi) değişir ancak anlam bakımından bir fark oluşmaz. Örneğin *ضرب زيداً عبد الله* (Abdullah, Zeyd'i dövdü) ifadesinde me'ûl öne alınmıştır fakat fiil yine aynı anlama hizmet etmektedir. Bu durumda, fiil ilk unsurla ilişkilendirilmeye devam eder; sadece kelimelerin yeri değiştirilmiştir. Böylece Sîbeveyh, takdîm ve te'hîr'in dilde anlamı değiştirmeden vurgu, üslûp veya belâgat amacıyla kullanılan bir yapı değişikliği olduğunu belirtmiştir.⁷

Arap dili ve edebiyatına dair yaptığı çalışmalarla tanınan İbn Fâris (öl. 395/1004), *es-Sahibî fi fikhî'l-luga* adlı eserinde “takdîm ve tehir”i şu şekilde tanımlamıştır: Takdîm, hakkı tehir olan bir lafzı öne almaktır; te'hîr ise, anlam bakımından önde olan bir lafzı sonraya bırakmaktır.⁸ Edebiyatçı Ali b. Halef el-Kâtib (öl. 437/1046), *Mevaddü'l-beyân* adlı eserinde takdîm ve te'hîri şu şekilde tanımlamaktadır: Takdîm ve te'hîr, söz diziminde yer alan sözcüklerin başa veya sona alınması suretiyle yerlerinin değiştirilmesidir.⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz* adlı eserinde takdîm ve te'hîr'i şu şekilde tanımlar: Bu konu, çok faydalı olup pek çok güzelliği barındıran, kullanım alanı geniş ve sınırları oldukça uzak olan bir konudur. Sürekli sana yeni bir incelik ve güzellik sunar; seni derin bir anlam zarafetine ulaştırır. Duyduğunda hoşuna giden, kulağa güzel gelen nice şiirler görürsün. Sonra bakarsın ki bu güzelliğin sebebi, bir kelimenin öne alınması, başka bir kelimenin yerinin değiştirilmesidir.¹⁰ Sekkâkî *Miftâhü'l-'ulûm* isimli eserinde takdîm ve te'hîri şöyle tanımlar: Takdîm ve te'hîr, sözün anlam bakımından etkilerini, ifade güzelliklerini ve estetik yönlerini incelemektir. Böylece, sözün duruma uygun düşmesini ve hatasız bir biçimde kullanılmasını sağlamaktır.¹¹ İbn Manzûr (öl. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab* adlı eserinde takdîm ve te'hîri şu şekilde açıklamaktadır: Takdîm, cümle sıralamasındaki bir kelimenin herhangi bir sebepten ötürü başka bir kelimeden önce getirilmesidir; yani bir şeyi takdîm etmek, onu başkalarının önüne koymaktır. Te'hîr ise, bazı özel nedenlerden ötürü önce gelmesi gereken bir ögenin sona alınmasıdır.¹²

⁷ Sîbeveyhi, Amr b. Osmân el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1988), 1/35.

⁸ İbn Fâris, *es-Sahibî fi fikhî'l-luga*, thk. Ömer Faruk et-Tebbar (Beyrut: Mektebetü'l-Me'arif, 1993), 244.

⁹ Ali b. Halef el-Kâtib, *Mevaddü'l-beyân*, thk. Hatem Salih ed-Damin (Suriye: Dâru'l-Beşâir, 2003), 147.

¹⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz fi 'ilmi'l-me'ânî*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Kahire, Matbaatü'l-Medenî, 1992), 1/106.

¹¹ Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, thk. Naim Zerzûr (Beyrut: Darü'l-Kutübü'l-İlmiyye, 1987), 162.

¹² İbn Manzûr Cemâlüddîn, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 12/466-467.

Yukarıda takdîm ve te'hîr ile ilgili yapılan lugavî ve ıstilahî tanımlar incelendiğinde, nahiv ve belâgat âlimlerinin çoğu zaman bu kavramların sözlük anlamı ile terim anlamı arasındaki ayrımı açık bir şekilde ortaya koymadıkları görülmektedir. Söz konusu konuyu ele alan klasik dönem âlimlerinin büyük bir kısmının, eserlerinde bu meseleye değindikleri görülmektedir. Nitekim isimleri ve görüşleri yukarıda zikredilen âlimler de bu hususa temas etmişlerdir. Bununla birlikte günümüz araştırmaları incelendiğinde, konuyu doğrudan ele alan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu alanda yapılan çağdaş çalışmalardan bazıları şunlardır: Ahmet Tekin'in *Kur'ân'da Takdîm-Te'hîr'in Gerekçeleri* adlı makalesi, Fikri Güney'in *Arap Dilinde Takdîm ve Te'hîr Olgusu* başlıklı makalesi ve Neşe Çetinovalı Bay'ın *İbnü's-Serrâc'a Göre Arapça Sözdiziminde Takdîm ve Te'hîr* (el-Usûl Örneği) adlı yüksek lisans tezi. Ancak bu çalışmaların sayıca sınırlı olması, konunun özellikle modern dilbilimsel ve belâgat boyutlarıyla daha kapsamlı biçimde incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

2. Mef'ûlün Bihin Kavramı, Takdimi ve Te'hîri

Mef'ûl, cümlelerin anlam örgüsünde fiilin yönünü, kapsamını ve gerçekleşme alanını belirlediği için hem gramatik hem de semantik açıdan merkezi bir fonksiyon üstlenir. Fiille olan ilişkisine bağlı olarak farklı anlam düzeyleri oluşturur. Bu durum, Arapça cümle yapısının esnekliğini ve zengin ifade imkânlarını sağlayan başlıca sebeplerden biridir. Bu nedenle, mef'ûl kavramının doğru anlaşılması, cümlelerin anlamını, vurgu düzenini ve fiil ile öğeler arasındaki ilişkiyi sağlam bir şekilde kavrayabilmek açısından zorunludur.¹³

Arapçada f-a-l (فعل) kökünden türeyen “mef'ûl (مفعول)” kelimesi, “fiilden etkilenen unsur” anlamını taşır. Bu kökten türeyen kelimeler, genel olarak etkileme (te'sîr) veya etkilenme (infi'âl) ilişkisini ifade eder. “Mef'ûl”, bir fiilin sonucunda ortaya çıkan etkiyi yahut fiilin yöneldiği nesneyi belirtir. Çoğulu “mef'ûlât (مفعولات)” veya “mefâ'il (مفاعيل)” şeklinde gelir. Kavramsal olarak mef'ûl, etkilenmeye açık olan ve fiilin gücüne maruz kalan varlık anlamındadır. Bu yönüyle kelimenin kök anlamı, “te'sîr (تأثير)”, yani “güçlü bir etki meydana getirme kudreti veya kabiliyeti” fikrini içerir.¹⁴ Mef'ûlün hakikati ise, aslında masdara dayanmaktadır. Zira mef'ûl, bir şeyle karşılaşarak onda etki meydana getiren varlığı veya nesneyi ifade eden bir isimdir. Mef'ûlün hakikati, aslında masdara dayanmaktadır.¹⁵

Arapça'da “mef'ûl (المفعول)”, fiilin etkisine maruz kalan veya fiille doğrudan ya da dolaylı ilişki kuran unsuru ifade eder. Klasik nahiv âlimleri mef'ûlü genellikle “fiilin etkisinin kendisine yöneldiği yahut fiilin onda meydana geldiği unsur” şeklinde

¹³ Abdullah b. Yusuf el-Cüdey, *el-Minhâcü'l-muhtasar fî 'ilmi'n-nahv ve's-sarf* (Beyrut: Muessesetü'r-Reyyân, 2007), 88.

¹⁴ Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âsire* (b.y.: Alemü'l-Kütüb, 2008), 3/1727.

¹⁵ Ebû Bekir el-Bağdâdî, *el-Usûl fî'n-nahv*, thk. AbdülHüseyn el-Fetelî (Lübnan: Muessesetü'r-Risâle, ts.), 1/169.

tanımlamışlardır. İbn Hişâm (öl. 761/1360), Abdurrahîm el-Meylânî (öl. 811/1408) ve Molla Câmi (öl. 898/1492) gibi âlimler mef'ûlû daha çok nahvî açıdan ele alırken,¹⁶ belâgat âlimleri özellikle Abdülkâhîr el-Cürcânî¹⁷ ve Zemahşerî onun yalnızca gramatik bir unsur olmadığını, aynı zamanda anlamı güçlendiren ve vurguyu belirleyen önemli bir ifade aracı olduğunu vurgulamışlardır.¹⁸

Nahiv ve belâgat âlimlerinin mef'ûle yaklaşımları disiplinlerinin amaçları doğrultusunda farklılık göstermiştir. Nahiv âlimleri mef'ûlün cümledeki konumu ve i'râbını esas alırken, belâgat âlimleri onun anlam ve üsluba katkısını ön plana çıkarmışlardır. Bu nedenle her iki yaklaşım birbirini tamamlayıcı niteliktedir.

Mef'ûlün bihin takdîmi ve te'hîri, Arap dilinde anlamın yönlendirilmesi, vurgunun güçlendirilmesi ve üslubun şekillendirilmesi bakımından önemli bir konudur. Bu mesele yalnızca kelime dizilişiyle ilgili nahvî bir konu olmayıp aynı zamanda belâgatla da yakından ilişkilidir. Arap nahiv geleneğinin öncülerinden Sîbeveyhi (öl. 180/796), *el-Kitâb*'ında konunun dilbilgisel yönlerini ele alırken; Abdülkâhîr el-Cürcânî (öl. 471/1078), Sekkâkî (öl. 626/1229) ve Kazvînî (öl. 739/1338) gibi belâgat âlimleri meseleyi meânî ilmi çerçevesinde değerlendirmişlerdir.

Meânî ilmi, sözün makama uygun şekilde kullanılmasını inceleyen belâgat dalıdır. Bu ilimde isnad, inşâ, takdîm ve te'hîr, îcâz, itnâb ve kasr gibi konular ele alınır. Bunlar arasında takdîm ve te'hîr, cümledeki vurgu ve anlam yönelimini belirlemesi bakımından özel bir yere sahiptir.¹⁹ Bu nedenle mef'ûlün takdîmi ve te'hîri, Arapçanın ifade zenginliğini ve belâgat gücünü ortaya koyan önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir.

Mef'ûl, klasik nahivde beş temel başlık altında incelenir. Bunlar arasında mef'ûlün bih, fiilin doğrudan etkilediği unsur;²⁰ mef'ûlün mutlak, fiilin türünü, miktarını veya sebebini açıklayan mastar;²¹ mef'ûlün fih, fiilin gerçekleştiği zaman veya mekân;²² mef'ûlün leh, fiilin yapılma sebebini;²³ mef'ûlün ma'âh ise fâille birlikte eşzamanlı gerçekleşen unsur ifade eder.²⁴ Bazı nahivciler ayrıca cer harfleriyle gelen fakat anlam bakımından mef'ûl hükmünde sayılan unsurları “gayr-i sarîh mef'ûl” olarak

¹⁶ Abdurrahman Câmi, *el-Fevâidü'z-ziyâiyye*, thk. Usume Taha er-Rufâi (İstanbul: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, ts.), 1/160; Abdullah b. Hişam, *Katrû'n-nedâ* (Diyarbakır: Mektebetü Seyda, 2018), 273; Muhammed b. Abdurrahim el-Meylânî, *Şerhü'l-Muğnî*, thk. Muhammed Can (İstanbul: Şefkat Yayınları, 2015), 101.

¹⁷ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 1/153.

¹⁸ Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*, 2/138.

¹⁹ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 1/106; Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 162; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*, thk. Abdulmun'im Hefâcî (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 2/162.

²⁰ Mustafâ el-Galâyânî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabîyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1993), 3/5.

²¹ Ali b. Süleymân et-Temîmî, *Keşfü'l-muşkil fî'n-nahv*, thk. Yahyâ Murâd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 111.

²² Nedim Hüseyin De'kûr, *el-Kavâ'idü't-tatbikiyye fî'l-lugati'l-'Arabîyye* (Beyrut: Muessesetü Bahisûn li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1998), 249.

²³ Muhammed b. Mâlik et-Tâî, *Şerhü't-Teshîl*, thk. Abdurrahman es-Seyyid Muhammed Bedvî el-Mahtûn (b.y.: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1990), 2/196.

²⁴ İbn Mâlik, *Şerhü't-Teshîl*, 2/247.

değerlendirmiştir.²⁵ Böylece mef'ûl, hem fiilin anlamını tamamlayan hem de cümlelerin semantik yapısına çeşitli yönlerden açıklık kazandıran önemli bir nahiv kategorisi olarak ortaya çıkmaktadır.²⁶ Bu bilgilere yer verildikten sonra, çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden cümlede mef'ûlün bihin takdîmi ve te'hîri mevzusu ele alınmıştır.

3. Mef'ûlün Bihin Fâilden Önce Getirilmesinin Zorunlu Olduğu Haller

Arapça cümle yapısında genel kural fiilin önce ardından fâilin ve daha sonra mef'ûlün gelmesidir. Ancak Arapça dilinin yapısal esnekliği, anlamda vurgu oluşturmak veya dikkati belirli bir öge üzerine çekmek amacıyla cümle unsurlarının yerlerinin değiştirilmesine imkân tanır. Bu esneklik, özellikle fâil ile mef'ûlün sıralanışı bakımından çeşitli düzenleme olanakları sunar. Bununla birlikte, bazı dilbilgisel ve anlamsal zorunluluklar nedeniyle mef'ûlün fâilden önce gelmesi gereken belirli durumlar bulunmaktadır. Bu zorunluluk dört temel bağlamda ortaya çıkar ve şu şekilde sınıflandırılabilir:

3.1. Fiile Bitişik Zamirli Mef'ûlün Bihin Fâilden Önce Getirilmesi

Mef'ûl, bitişik bir zamir olarak geldiğinde, nahiv kaidesi gereği fâilden önce gelmesi zorunludur. Çünkü Arapçada bitişik mef'ûl zamirinin, fiile olan bağının korunması gerekir; bu bağın kopması hem lafzî hem de nahvî açıdan hatalı bir dizilime sebep olur. Nitekim أَكْرَمَكَ مُحَمَّدٌ (Muhammed sana ikram etti) örneğinde görüldüğü üzere, "أَكْرَمَ مُحَمَّدٌ إِيَّاكَ" zamiri mef'ûl olup fiile bitişik hâlde gelmiştir. Bu zamiri fiilden ayırarak أَكْرَمَ مُحَمَّدٌ إِيَّاكَ şeklinde söylemek nahiv açısından doğru değildir. Çünkü burada mef'ûl zamiri fiilden ayrılmış, fiil ile zamir arasındaki zorunlu bağlantı bozulmuş olur.²⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de de aynı yapı görülür. Şu ayet buna örnektir: وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ "Onlara Allah katından, yanındakini doğrulayan bir kitap gelince."²⁸ Bu ayetteki هُمْ zamiri mef'ûldür ve fiile bitişik olarak gelmiştir. Bu nedenle, fâil olan كِتَابٌ kelimesi mef'ûlden sonra yer almıştır. Eğer fâil öne alınarak جَاءَ كِتَابُهُمْ veya benzeri bir ifade kullanılacak olsaydı, zamirin bitişik konumu bozulmuş olurdu ve bu kullanım Arapça nahiv kurallarına aykırı sayılırdı. Dolayısıyla Arap dilinde fiile bitişik mef'ûl zamirleri her durumda fâilden önce gelmek zorundadır. Bu kaide hem cümlelerin yapısal bütünlüğünü hem de anlamın selametini koruyan temel nahiv ilkelerinden biridir. Müttekaddim nahiv âlimleri de bu durumu, "bitişik zamirin ayrılması caiz değildir" prensibiyle açıklamışlardır.²⁹

²⁵ Muhammed Bey Belalem, *el-Lu'lu'u'l-menẓûm fî nazmi mensûr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010), 47; Galâyânî, *Câmi'u'd-dürûsî'l-Arabîyye*, 3/6.

²⁶ Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-seniyye bi-şerhi'l-Mukaddimetil-Âcurrûmiyye: Temel Konularıyla Nahiv İlmine Giriş*, çev. Ramazan Aslan - Emrah Baş (İstanbul: Şifa Yayınları, 2022), 376-407.

²⁷ Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, *Me'âni'n-nahv* (Ürdün: Dâru'l-Fikr li't-Tibaa ve'n-Neşr ve't-Tavzi, 2000), 2/56.

²⁸ el-Bakara 2/89.

²⁹ İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhü'l-Mukarrib*, thk. Ali Muhammed Fahir (Kahire: y.y., 1990), 1/147.

3.2. Fâille Bitişik Zamirin Mef'ûle Dönmesi Durumunda Mef'ûlün Bihin Takdimi

Arap dilinde, fâille bitişik zamirin kendisinden sonra gelecek mef'ûle yönelmesi câiz görülmediğinden, bu tür durumlarda mef'ûlün fâilden önce getirilmesi zorunlu kabul edilmektedir.³⁰ Bunun klasik bir örneği, *وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ*, “İbrahim’i Rabbinin sözlerle denediği zaman, o sözleri tamamladı”³¹ âyetidir; burada *إِبْرَاهِيمَ* kelimesi mansup hâlde mukaddem mef'ûl olarak gelmiş, fâil konumundaki *رَبُّهُ* ise muahhar olarak zikredilmiştir. Bunun nedeni, *رَبُّهُ* kelimesindeki zamirin *إِبْرَاهِيمَ* sözcüğüne dönmesidir. Mef'ûl ertelenmiş olsaydı, zamir kendisinden sonra gelen bir isme rücu etmiş olacak ve bu durum Arapça’nın lafız düzenine aykırı bulunacaktı. Ayrıca ayette mef'ûlün öncelenmesi, hem takdîm-te’hîr sanatının bir gereği hem de Hz. İbrahim’in önemini vurgulayan belâğî bir tercihtir.³² Buna karşılık, şairin *وَلَوْ أَنَّ مَجْدًا أَخْلَدَ الدَّهْرَ* Buna karşılık, şairin “Eğer zaman boyunca bir kimseyi ebedileştirecek bir şan ve yücelik bulunsaydı, insanların içinde şanı ebedî kalacak olan kişi, ‘Mut’im’ olurdu.” beytinde durum farklıdır. Buradaki *أَبْقَىٰ مَجْدُهُ الدَّهْرَ* ifadesindeki “ه” zamiri, kendisinden sonra gelen bir mef'ûle değil, bağlamda zaten bilinen ve övgünün muhatabı olan şahsa dönmektedir. Dolayısıyla burada zamirin gecikmiş bir isme rücu etmesi söz konusu olmadığı için nahiv kaidelerine herhangi bir aykırılık bulunmaz. Beyitte zikri geçen zamir, açık bir mef'ûl değil, bağlam tarafından belirlenen mahzuf bir mübhem isme döndüğünden, mef'ûlün takdîm edilmesini gerektiren yapısal bir zorunluluk da mevcut değildir. Bu sebeple ayetteki takdîm ihtiyacının aksine, beyitteki kullanım tamamen kurallara uygundur ve ifade belâgat açısından da tabîî bir akış içindedir.³³

3.3. Fâilin İllâ (إِلَّا) Edatıyla Sınırlandırılması Durumunda Mef'ûlün Bihin Takdimi

Fâil, istisna edatı illâ (إِلَّا) ile sınırlandırıldığında, mef'ûlün fâilden önce gelmesi vacip hâle gelir. İstisna yapısının doğası gereği vurgunun fâil üzerinde yoğunlaşması, cümlelerin anlam bütünlüğü ve vurgusunun korunması için mef'ûlün takdimini gerekli kılar. Bu kuralın örneği şu ayette görülür: *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* “Onun te’vilini ancak Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir.”³⁴ Âyette *اللَّهُ* lafzı, *إِلَّا* hasr edatından sonra geldiği için *يَعْلَمُ* fiilinin muahhar fâili konumundadır. *تَأْوِيلَ* kelimesi ise fetha ile mansûb olup mukaddem mef'ûlün bih olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla cümlede mef'ûlün takdimi, fâilin istisna edatıyla sınırlandırılmasından kaynaklanan dilbilgisel zorunluluk gereği gerçekleşmiştir. Bu ayette vurgu, eylemin kendisinden çok eylemi gerçekleştiren kişiye yöneltilerek fâil ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda, bu ifadeyle kitabın

³⁰ İbn Usfûr, *Şerhü'l-Mukarrib*, 148.

³¹ el-Bakara 2/124.

³² İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî, *el-Mekâsîdû's-şâfiyye fî Şerhi'l-hulâsati'l-kâfiye* (Mekke: Ma'hadü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 2007), 2/710.

³³ Galâyânî, *Câmî'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 3/9.

³⁴ Âl-i İmrân 3/7.

yorumunun Allah'a ve sonra da bilgide sağlam temellere sahip olan kullarına indirgendiği vurgulanmaktadır.

Bu durum, Kur'anı yorumlama konusundaki derin anlayışlarının Allah'a dayandığı anlamına gelir.³⁵ Konuyla ilgili İbn Mâlik (öl. 672/1274)'in *Elfiye*'si üzerine yazılan *Tevzî'u'l-mekâsîd ve'l-mesâlik alâ Elfiyyeti'lbn Mâlik* adlı eserinde Ali el-Murâdî şu örneğe yer vermektedir: مَا ضَرَبَ زَيْدًا إِلَّا عَمْرُو (Zeyd'i ancak Amr dövdü.) Burada 'Amr', cümlede fâil konumunda olup لَا edatıyla tahsis edildiği için mef'ûlün takdimi vâciptir. Zira hasr yapısında, cümlede vurgulanmak istenen unsurun doğru anlaşılması için mef'ûlün fiilden ve fâilden önce getirilmesi gerekir. Bu nedenle مَا ضَرَبَ إِلَّا عَمْرُو şeklinde bir dizilim hem yanlış hem de anlamı bozucu olur.³⁶

3.4. Fâilin İnnemâ (إِنَّمَا) Edatıyla Sınırlandırılması Durumunda Mef'ûlü Bihin Takdimi

Fâil, kasr edatı innemâ إِنَّمَا ile sınırlandırıldığında mef'ûlün fâilden önce gelmesi vacip olur.³⁷ Arap dilbilimcilerine göre إِنَّمَا edatıyla kısıtlanan fâilin mef'ûlden sonra gelmesi dilbilgisel bir zorunluluktur; çünkü kasr edatı anlam bakımından vurguyu fiilin nesnesine yöneltir ve fâilin takdirensen sonra bırakılmasını gerektirir. Bu duruma örnek olarak إِنَّمَا يَبْتَلُوكُمْ اللَّهُ بِهِ "Gerçekte Allah sizi bununla denemektedir ayeti verilebilir."³⁸ Bu cümlede اللَّهُ lafzı, إِنَّمَا edatıyla hasra tabi tutulduğu için يَبْتَلُوكُمْ fiilinin muahhar fâili konumundadır. كُمْ zamiri ise fetha ile mansûb olup mukaddem mef'ûlün bih olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla bu yapı, kasr edatının varlığı nedeniyle mef'ûlün takdimini zorunlu kılan klasik Arapça dilbilgisi kuralının tipik bir örneğini teşkil eder.³⁹

Ayette geçen إِنَّمَا edatı Allah'ın emir ve yasaklarının yalnızca kendisine ait olduğunu ve insanları bu ölçüyle sınadığını özellikle ortaya koyar. Bu cümlede ifade edilen anlam, özcede bir kısıtlama olduğu durumlarda, fiilin özneye indirgendiği ve imtihanın Allah'a ait olduğunu ifade etmektedir. Bu anlam sadece nesneyi öne çıkartarak ve özneyi geciktirerek elde edilir. Özneyi ön plana çıkarmadan yapılan bir ifade, cümlelerin anlam bütünlüğünü bozar.⁴⁰

3.5. Hasr Yapılarında Takdîm-Te'hîr İhtilafı

Hasr edatlarının kullanımında takdîm ve te'hîr meselesi, nahiv literatüründe önemli bir tartışma başlığı olarak yer almakta bu bağlamda iki temel noktaya işaret etmek gerekir. Birincisi "إِنَّمَا" ile yapılan hasrın ister fâil ister mef'ûl üzerine gerçekleşsin

³⁵ Ebû Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1986), 1/338.

³⁶ Bedreddîn Hasan el-Murâdî, *Tevzî'u'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti'lbn Mâlik*, thk. Abdurrahman Ali Süleyman (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2008), 2/595.

³⁷ Ebû Zeyd el-Mekûdî, *Şerhü'l-Mekkûdî alâ Elfiyye fî 'ilmi'n-nahv ve's-sarf*, thk. Abdurrahman Hendâv (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2005), 93.

³⁸ en-Nahl 16/92.

³⁹ İbn Uşfûr, *Şerhü'l-Mukarrib*, 1/151.

⁴⁰ Murâdî, *Tevzî'u'l-mekâsîd ve'l-mesâlik*, 2/596.

daima me'ûlün te'hîrini gerektirdiği hususudur. Bu konuda nahiv âlimleri arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır; hüküm, icmâ derecesinde kabul görmüştür.⁴¹ Buna karşılık “لا...ما” ile yapılan kısıtlamada üç farklı yaklaşım söz konusudur:

1- Mutlak surette te'hîri gerekli gören görüş: Bu görüş, Kisâî (öl. 189/805) ve İbnü'l-Enbârî (öl. 328/940) dışında kalan nahivcilerin büyük çoğunluğuna nispet edilmektedir. Bu anlayışa göre “لا” ile tahsise konu unsurun öne geçirilmesi caiz görülmez; hasrın gerektirdiği anlam düzeni ancak te'hîr ile korunur.⁴²

2- Mutlak surette takdîmin câiz olduğunu savunan görüş: Bu yaklaşım ise özellikle Kisâî'ye atfedilir. Kisâî, “لا...ما” ile tahsisin, lafzî bir zorunluluk doğurmadığını, dolayısıyla me'ûlün fâilden önce getirilmesinin mümkün olduğunu ileri sürer.

3- Tafsîlî görüş: Literatürde çoğu zaman İbnü'l-Enbârî'ye nispet edilen bu görüşe göre tahsisin yönü belirleyicidir: Eğer tahsis fâil üzerinde gerçekleşmişse, me'ûlün takdîmi zorunludur. Eğer sınırlama me'ûl üzerine gerçekleşmişse, fâilin me'ûlden önce veya sonra gelmesi bakımından bir zorunluluk bulunmaz. Ancak burada önemli bir noktaya dikkat çekilmelidir: Üçüncü görüşün İbnü'l-Enbârî'ye nispet edilmesi yaygın olmakla birlikte, birçok dilci bu yaklaşımın aslında Basralı nahivcilerin genel görüşü olduğunu belirtir. Bahâeddin en-Nahhâs (öl. 338/950), bu meselede nahivciler arasındaki ihtilafı ayrıntılı biçimde tasnif eder. Ona göre fâil veya me'ûlden herhangi biri إنما ile tahsis edildiğinde, tahsise konu unsurun mutlaka te'hîr edilmesi, diğer unsurun ise takdîm edilmesi gerektiği konusunda görüş birliği vardır. Buna karşılık, ما لا ... ile yapılan tahsiste üç görüş ortaya çıkmıştır:⁴³

1) Şelebîn (öl. 645/1247) ve Cezûlî (öl. 870/1465) 'in görüşü: لا ... ما ile yapılan hasrın, إنما ile yapılan hasrın hükmüyle aynı olduğunu kabul ederler. Dolayısıyla, tahsis edilen unsur ister fâil ister me'ûl olsun, mutlaka لا'dan sonra te'hîr edilir.⁴⁴

2) Kisâî'nin görüşü: لا ... ما yapısında da takdîm ve te'hîr açısından özel bir zorunluluk bulunmadığını, hükmün normal fiil cümlesindeki tasarruf serbestliğiyle aynı olduğunu savunur.

3) Basralı nahivciler, Ferrâ (öl. 207/822) ve İbnü'l-Enbârî'nin görüşü: Fâil لا ile sınırlandırılmışsa, me'ûlün takdîmi zorunludur. Me'ûl لا ile sınırlandırılmışsa, fâilin me'ûlden önce veya sonra gelmesi câiz olup herhangi bir zorunluluk söz konusu değildir.⁴⁵

⁴¹ Mekûdî, *Şerhü'l-Mekkûdî*, 94.

⁴² Muhammed b. Yûsuf el-Halebî, *Şerhü't-Teshîl*, thk. Ali Muhammed Fahir (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 4/1651.

⁴³ Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrezzak Affî (Riyad: Muessesetü'n-Nur, 1967), 3/97.

⁴⁴ İsâ b. Abdulaziz el-Cuzûlî, *el-Mukaddimetü'l-cezûliyye fî'n-nahv*, thk. Şehban Abdulvehhap (Mekke: Matbaatü'l-Ümmü'l-Kura, ts.), 51.

⁴⁵ Mekûdî, *Şerhü'l-Mekkûdî*, 95.

En-Nahhâs, bu görüşün delili olarak إنما ile kıyas yapılabileceğini; Kisâî ise kendi görüşünü desteklemek için *Dîvânü'l-hamâse*'de geçen şu beyti delil getirir:

وَلَمَّا أَبَى إِلَّا جَمَاعًا فَوَادَّهُ ... وَلَمْ يَسْلُ عَنْ لَيْلَى بِمَالٍ وَلَا أَهْلٍ

“Ve kalbi, sadece başkaldırmayı seçtiğinde... Leyla’dan ne malla ne de aileyle vazgeçebildi.”⁴⁶

Beyitte لا ile tahsise konu unsur olan جماعًا (meʿûl), fâilden önce getirilmiştir. Kisâî’ye göre bu kullanım, لا ... ما yapısında takdîm ve te’hîrin mutlak bir zorunluluğa bağlı olmadığını göstermektedir.⁴⁷

4. Meʿûlün Bihin Fâile Takdîminin Câiz Olduğu Yer

Meʿûlün fâilden önce gelmesi ancak meʿûlû ve fâili belirleyen bir işaret veya karîne bulunduğu durumlarda câiz olur. Bu tür örnekler Kur’ân-ı Kerîm’de sıkça rastlanır. Meselâ, إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ “Yoksa Yakub can verirken sizler yanında mı idiniz?”⁴⁸ âyetinde meʿûl olan يَعْقُوبُ kelimesi, fâil olan الْمَوْتُ kelimesinden önce getirilmiştir. Burada meʿûlün takdîm edilmesi Hz. Yakup’un ölüm anına özel bir vurgu yapmak ve o anda gerçekleşen olayın önemine dikkat çekmek içindir.⁴⁹ Çünkü Yakup’un öldüğü hususunda bir ihtilaf yoktur; asıl vurgu, onun ölüm esnasında çocuklarına İslâm’ı vasiyet etmiş olmasıdır. Bu durum, Yahudiler üzerinde bir delil oluşturur. Bu âyette birinin ölümü yaklaştığında, burada kastedilen vasiyettir. Bu nedenle, ölen kişi ölüme öncelik verir, çünkü ölen kişi ölümünde vasiyeti bırakacak olan kişidir. Bu kesinlikle, öncelikli olarak ilgi ve dikkatin derecesine göre öne çıkarılan bir durumu açıklar. Çünkü ölüme vasiyet eden kişi, dikkat ve ilgiye daha fazla hak kazanır ve bu nedenle fiili geciktirilmesi gereken bir kişidir. Şüphesiz ki cümlede normalde fâilden sonra gelmesi gereken meʿûlün bu örnekte fiilden önce getirilmesi, vurguyu güçlendirme amacına yöneliktir.⁵⁰

4.1. Meʿûlün Bihin Fiil ve Fâilden Önce Gelebildiği Durumlar

Arap dilbilimciler genel olarak meʿûl bihin normal cümle düzeninde fiilden ve fâilden sonra gelmesi gerektiğinde hemfikirdirler. Ancak bazı durumlarda meʿûl bih, hem fiilden hem de fâilden önce gelebilir. Bu öne alma durumu, her zaman aynı hükme tabi değildir; bazen vâcib bazen ise câiz olabilir. Meʿûlün fiil ve fâilden önce gelmesi, genellikle vurgu yapmak, anlamı pekiştirmek, karışıklığı önlemek veya belâgat açısından sözün etkisini artırmak gibi sebeplerle gerçekleşir.⁵¹ Dolayısıyla bu tür

⁴⁶ Ali b. Ebî'l-Ferec el-Basrî, *el-Hamasetü'l-basriyye*, thk. Mutarü'd-dîn Ahmed (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, ts.), 2/173.

⁴⁷ Halebî, *Şerhü't-Teshîl*, 4/1651.

⁴⁸ el-Bakara 2/133.

⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/193.

⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/223.

⁵¹ Halid b. Abdullah el-Ezherî, *Şerhü't-Tesrîh alâ't-tavzîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/312. Bilgi için ayrıca bk. Fatih Sarı, *Asrının Sîbeveyhi'si: İbnü'd-Dehhân en-Nahvî Hayatı, Eserleri ve Nahiv İlmindeki Yeri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025), 232-233.

takdîmler, Arapça'nın ifade gücünü ve anlam inceliklerini ortaya koyan önemli unsurlardan biridir.

4.2. Takdimin Caiz Olduğu Yerler

Me'ûlün fiil ve fâilden önce getirilmesi, bazı şartların gerçekleşmesi hâlinde câiz olur. Nahiv âlimlerinin ifade ettiği üzere bu şartlar, cümlelerin anlamını kuvvetlendiren yahut anlamın gerektirdiği bazı semantik durumlara dayanır. Bu durumlar şu şekilde izah edilebilir.

4.2.1. Fâil Açık İsim Olduğunda Fiile Bitişik Zamir Şeklindeki Me'ûlün Bihin Takdimi

Me'ûlün açık bir isim, fâilin ise fiile bitişik bir zamir olması durumunda me'ûlün takdimi câizdir. Şu âyeti örnek verebiliriz: *فَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ* “*Bir grubu yalanladınız, bir grubu ise öldürüyorsunuz.*”⁵² Bu âyette *فَرِيقًا كَذَّبْتُمْ* kelimesi, fiilinin mukaddem me'ûlün bihi olup fetha ile mansubdur. *كَذَّبْتُمْ* fiili, sukun üzere mebnî mâzî fiildir; bitişik zamir *تُمْ*, fâil olarak mahallen merfûdur. İkinci *فَرِيقًا تَقْتُلُونَ* kelimesi ise *تَقْتُلُونَ* fiilinin mukaddem me'ûlün bihidir ve fetha ile mansubdur. *تَقْتُلُونَ* fiili, nûn-u hafife'nin sübûtu ile merfû muzâri fiildir; çoğul zamir olan *و* ise fâil olup mahallen merfûdur. Bu irab yapısı, her iki cümlede de me'ûlün fiilden önce getirildiğini açıkça gösterir.⁵³

Me'ûlün takdimine dikkat eden kişi, dilin anlam derinliğini ve üsluptaki inceliği fark edecektir. Bu ayette me'ûlün öne alınması, yalanlama ve öldürme fiillerine vurgu yapmak ve anlatımı daha etkili hâle getirmek amacıyla kullanılmıştır. Yalan fiilinin cinayetten önce zikredilmesi, kötülüğün başlangıcının yalan olduğunu gösterir. Ayrıca, *كَذَّبْتُمْ* fiilinde muzâri kullanılması, bu eylemin hâlen devam ettiğini; buna karşılık *تَقْتُلُونَ* fiilinin mâzî olması, yalanlama eyleminin geçmişte tamamlandığını ifade eder. Böylece âyet, kötülüklerin mantıklı bir sıralama içinde sunulduğu etkileyici bir belâgat örneği oluşturur. Bu anlatım, Tevrat'ta onlara peygamberlere iman etmeleri ve onları tasdik etmeleri emredilmiş olmasına rağmen, onların bu emre karşı gelmelerini vurgular. Dolayısıyla resule karşı işlenen cinayet, daha büyük bir günah olarak öne çıkarılmış ve aynı zamanda resule yönelik bir uyarı mahiyeti taşımıştır.⁵⁴

4.2.2. (كُلُّ) Lafzının Me'ûlün Bihin Olup Fâilin Bitişik Zamir Olduğu Durumda Me'ûlün Takdimi

Bu konuyla alakalı olarak âyet-i kerîmede geçen *وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ* “*Onların hepsini diğer insanlara üstün kıldık*”⁵⁵ ifadesindeki *كُلًّا* kelimesi nahiv açısından mukaddem me'ûlün bih konumundadır. Asıl söz dizimi bakımından cümlelerin *وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ* şeklinde gelmesi beklenirken me'ûlün fiilden önce getirilmesi, Arapça'da sıkça görülen

⁵² el-Bakara 2/87.

⁵³ Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 1/148.

⁵⁴ İbn Âşûr Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunisi li'n-Neşr, 1984), 1/598.

⁵⁵ en-En'âm 6/86.

bir belâgat inceliği olup iki temel amaca hizmet eder: Tahsis ve vurguyu kuvvetlendirmek ve eylemin kapsamını ve kuşatıcılığını daha güçlü bir biçimde ifade etmek. Bu bağlamda كَلَّا lafzı “her birini, hepsini” anlamına gelir ve üstün kılma fiilinin kapsamına giren tüm bireylerin tamamını içine alır. Lafzın başa alınması, üstün kılınanların istisnasız biçimde tamamı olduğuna dikkat çeker. Cümlelerin fiili olan فَضَّلْنَا, sükûn üzere mebnî bir mâzî fiildir ve sonuna bitişen نا zamiri cümlelerin fâilini oluşturur. Fiil ile bitişik fâil zamiri kullanılması, Arapça nahivde mef’ûlün fiil ve fâilden önce getirilmesine izin veren durumlardan biridir.⁵⁶ Böylece cümlelerin unsurları arasındaki ilişki nahiv açısından sağlam bir düzen içinde korunmuş olur. Ayrıca عَلَى الْعَالَمِينَ terkihi cer ve mecrur olup فَضَّلْنَا fiiline mütealliktir. Bu ifade, üstün kılma eyleminin yönünü belirtir; yani faziletin “âlemler üzerine” olduğunu bildirir. Anlam itibarıyla ayet, “Biz, onların her birini âlemler üzerine üstün kıldık” demektir. Burada mef’ûlün takdimi, yalnızca dilbilgisel bir tercih değil, aynı zamanda peygamberlerin diğer insanlara, hatta evliyaya nispetle ayrıcalıklı ve ilahî olarak belirlenmiş bir dereceye sahip oldukları vurgusunu güçlendiren belâgi bir yapıdır.⁵⁷ Böylece ayette hem semantik hem de sentaktik açıdan güçlü bir tahsis ve vurgu ortaya konmuştur.

4.2.3. Mef’ûlün Bihin “كَلَّا” Lafzı Olup Fâilin Müstetir Zamir Olduğu Durumda Takdîminin Câiz Oluşu

Mef’ûlün “كَلَّا” lafzı şeklinde gelmesi ve fiilin fâilinin müstetir bir zamir olması durumunda, mef’ûlün fiil ve fâile takdim edilmesi nahiv açısından câizdir. Bunun örneği şu ayet-i kerîmede görülmektedir: وَكَلَّا نَقْصُ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ “Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini güçlendirecek bilgilerin her birini sana anlatıyoruz.”⁵⁸ Bu âyette “كَلَّا” kelimesi, نَقْصُ fiilinin mukaddem mef’ûlün bihi olup fetha ile mansûbdur. نَقْصُ fiili ise merfû bir muzâri’ fiildir ve fâilinin müstetir bir zamir olduğu kabul edilir; bu zamirin takdiri نحن (biz) şeklindedir. Mef’ûl olan “كَلَّا” lafzı, kendisine amel eden fiil olan نَقْصُ üzerine takdim edilmiştir. Bu takdîm cümlede tahsis ve vurgu meydana getirir. Böylece Allah Teâlâ’nın, peygamber kıssalarının her birini Hz. Muhammed’e (s.a.v.) anlatmak suretiyle onun kalbini teskin etmeyi, ruhunu güçlendirmeyi ve risalet görevinde moral olarak desteklemeyi murad ettiği vurgulanmış olur. Âyet, bu özel anlatımların ilahî hikmet gereği seçildiğini ve Hz. Peygamber’in kalbini pekiştirme gayesine hizmet ettiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.⁵⁹

4.2.4. (Küllün) Lafzının, Fâilin Zâhir Olduğu Durumlarda Mef’ûlün Bih Olarak Takdîmi

Mef’ûlün كَلَّا lafzıyla gelmesi ve fiilin fâilinin açık bir isim olması hâlinde, mef’ûlün fiil ve fâile takdim edilmesi nahiv açısından câizdir. Bu duruma Kur’ân’dan şu âyet-i

⁵⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve-tenvîr*, 7/338.

⁵⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1999), 4/576.

⁵⁸ Hûd 11/120.

⁵⁹ Ebî Suûd el-İlmâdî, *Tefsîru Ebî Suûd* (Beyrut: Dâru’l-İhyâ’i’l-‘Arabî, ts.), 4/248.

kerîme örnek verilebilir: *وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى* “Gerçi Allah, onların hepsine o güzel geleceği (cenneti) vaad etmiştir.”⁶⁰ Âyette geçen “كُلًّا” kelimesi, mukaddem mef'ûlün bih konumundadır ve fetha ile mansûbdur. وَعَدَ kelimesi fetha üzere mebnî bir mâzî fiildir. اللَّهُ lafzı ise fiilin fâili olan zâhir bir isimdir ve merfûdur. Bağlam itibarıyla كُلًّا lafzı, cihad edenler ile oturanlar (cihada katılmayanlar) olmak üzere iki grubu kapsamaktadır. Âyet, her iki gruba da “el-husnâ” yani cennet vaadinde bulunulduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte, ayetin devamında cihad edenlerin derece bakımından oturanlardan daha üstün olduğu belirtilmiştir. Bu durum, Allah katındaki mükâfatın dereceli oluşunu ve cihadın faziletini vurgulamaktadır. Dolayısıyla “كُلًّا” lafzının takdimi, anlamda hem tahsis hem de umûm vurgusunu bir arada taşımakta; böylece her iki grubun mükâfata dâhil olduğunu, ancak fazilet bakımından aralarında bir fark bulunduğunu belâgatli bir üslupla ifade etmektedir.⁶¹

4.2.5. Mef'ûlün Bihin Bereket ve Hayır Maksadıyla Fiile Takdîmi

Bazen mef'ûlün bih, kendisine ait kutsiyet, değer veya bereketi öne çıkarmak amacıyla fiilden önce takdim edilir. Bu duruma örnek olarak şu ifade zikredilebilir: *فَرَأَانَا كَرِيمًا تَلَوْتُ* “Kur’ân-ı Kerîm’i okudum.” Bu cümlede *فَرَأَانَا كَرِيمًا* ifadesi, mukaddem mef'ûlün bih konumundadır. Burada mef'ûlün fiilden önce getirilmesi, Kur’ân’ın şerefine, yüceliğine ve bereketine vurgu yapmak amacı taşır. Böyle bir takdîm sayesinde lafız, yalnızca okunan bir metni değil; mukaddes, şerefli ve ilahî bereket taşıyan bir kitabı ifade eder. Bu tür bir kullanım, Arap belâgatında ta’zîm (yüceltme) ve teberrük (bereket talebi) gayesiyle yapılan bir üslup tercihidir. Dolayısıyla mef'ûlün bu şekilde öne alınması, anlam bakımından önem, değer ve kutsiyet bildiren güçlü bir vurgu işlevi görür ve cümlenin anlamını daha derin bir üslup zenginliğiyle destekler.⁶²

4.2.6. Haz ve Duygusal Vurgu İçin Mef'ûlün Bihin Takdîmi

Arapça’da mef'ûlün bih, bazı durumlarda yalnızca sözdizimsel bir düzenleme amacıyla değil; sevgi, özlem, hayranlık, şaşkınlık ve benzeri duygusal durumları vurgulamak için de fiilden önce getirilmektedir. Bu bağlamda takdim, cümlenin semantik yönünü belirgin biçimde değiştirir ve söyleyenin içsel duygusunu muhataba doğrudan hissettirmeyi amaçlar. Bu hususa örnek olarak şu cümle verilebilir: *الْحَبِيبُ قَابَلْتُ* (Sevgiliyi karşıladım). Bu ifadede *الْحَبِيبُ*, mef'ûlün bih makamındadır ve fetha ile mansûb olarak gelmiştir. Kelimenin fiil ve fâilden önce zikredilmesi, konuşanın sevgiliye duyduğu derin özlemi, ona kavuşmaktan aldığı hazzı ve bu karşılaşmanın kalbinde uyandırdığı duygusal yoğunluğu vurgulamak içindir. Dolayısıyla *الْحَبِيبُ قَابَلْتُ* cümlesi, anlam bakımından basitçe (Sevgiliyle karşılaştım)demenin ötesine geçerek sevgilinin kalpteki yerini, karşılaşmanın değerini ve bu sahnenin duygusal ağırlığını öne çıkaran

⁶⁰ en-Nisâ 4/95.

⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/554.

⁶² Ahmet b. Mustafa el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, thk. Yûsuf es-Sumeylî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 163.

güçlü bir edebî etki meydana getirir. Bu yönüyle mef'ûlün takdimi, Arapça cümle yapısında duygunun ve estetik hazzın ifade edilmesinde kullanılan önemli bir belâgat unsurudur.⁶³

4.2.7. Anlamı Kuvvetlendiren Mef'ûlün Bihin Takdîmi

Mef'ûlün fiilden takdimin anlamı kuvvetlendirme ve özel mana ifade etme amacıyla kullanılması: Arap dilinde mef'ûlün fiilden önce getirilmesi yalnızca tahsis amacıyla değil, bazen anlamı kuvvetlendirmek veya özel bir manaya işaret etmek için de yapılır. Bu durumlardan biri de istifham edatıyla yapılan takdimdir. Soru hemzesi fiilin başına geldiğinde fiilin gerçekleşip gerçekleşmediği sorgulanır; örneğin أَفَعَلْتَ (yaptın mı?) ifadesinde olduğu gibi. Ancak hemzeden sonra bir isim getirilirse, soru fiili yapan kişiye yönelir; أَنْتَ فَعَلْتَ? (sen mi yaptın?) örneğinde olduğu gibi. Bu bağlamda mef'ûlün istifham edatıyla fiilden önce getirilmesi, çoğu zaman fiilin mef'ûle olan etkisini reddetmek veya inkâr etmek amacı taşır. Nitekim أَفَعَيَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ "Allah'ın dininden başka bir dini mi istiyorlar?"⁶⁴ âyetinde غَيَّرَ دِينَ اللَّهِ ifadesi mukaddem mef'ûlün bih olarak fetha ile mansub gelmiş ve fiilden önce kullanılarak anlamda hem hayret hem de inkâr vurgusu oluşturulmuştur.⁶⁵ Böylece ayet, Allah'ın dininden yüz çevirip başka bir yol aramanın aklın ve dinin reddedildiğini güçlü bir şekilde ifade etmektedir.⁶⁶

4.2.8. Vurgu ve Kasr Amacıyla Mef'ûlün Bihin Takdîmi

Mef'ûlün fiilden önce getirilmesinin vurgu ve kasr amacıyla kullanılması: Mef'ûlün fiilden önce getirilmesi bazen anlamı vurgulamak, bazen de kasr ifade etmek için yapılır. Mef'ûl açık bir isim olup amili emir fiili şeklinde geldiğinde bu takdim, anlamda yalnızca Allah'a yönelme ve başkasını dışlama anlamı kazandırır. Nitekim بَلِّ اللَّهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ "Bilakis Allah'a ibadet et ve şükredenlerde ol"⁶⁷ âyetinde bu üslup açıkça görülmektedir. بَلِّ kelimesi atıf ve vazgeçme harfidir; önceki düşünceyi reddeder ve yeni bir anlamı vurgular.⁶⁸ الله lafzı, amili olan فَاعْبُدْ fiilinin mukaddem mef'ûlü olup fetha ile mansûbtur. Bu takdim, ibadetin yalnızca Allah'a yapılması gerektiğini, başkasına ibadetin kesinlikle reddedildiğini ifade eden kasr anlamı meydana getirir. Ayet, zahirde bir emir cümlesi olmakla birlikte, derin anlamda "Eğer akıllıysan, Allah'a ibadet et" şeklinde bir şart manasını da taşır. Yani takdim-tehir sanatı, burada hem mantıkî bir şartı ima eder hem de ibadetin yalnızca Allah'a mahsus olduğunu vurgular. Âyetin takdiri, بَلِّ إِنْ كُنْتَ عَاقِلًا فَاعْبُدْ اللَّهَ (Bilakis, eğer akıllı isen Allah'a ibadet et.) şeklindedir. Yani şart cümlesi hazfedilmiş yerine, meful takdim edilmiştir. "ف" harfinin cümle başında gelmesi, önceki ifadeyle bağ kurarak bu ibadet emrinin, öncesinde zikredilen yanlış yönelişlere bir cevap ve düzeltme niteliği taşıdığını gösterir. Böylece, mef'ûlün

⁶³ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, 174.

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/83.

⁶⁵ Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 154.

⁶⁶ Abdülfettah Laşin, *et-Terâkibü'n-nahviyye mine'l-vicheti'l-belâğîyye* (Riyad: Dâru'l-Mirye, ts.), 143.

⁶⁷ ez-Zümer 39/66.

⁶⁸ Behcet Abdulvahid Salih, *el-İ'râbü'l-mufessel li-kitabî'l-murettel* (Umman: Dâru'l-Fikr, 1997), 10/213.

takdimiyle hem anlam güçlendirilmiş hem de tevhîd mesajı dilsel olarak pekiştirilmiştir.⁶⁹

Mef'ûlün takdimi, yani fiilden önce getirilmesi, cümlede iki temel fayda sağlar. Birincisi muvâfakat-i ruûs denilen ses ve yapı uyumudur. Bu, cümlede başında ve sonunda yer alan kelime veya harfler arasında ses, ahenk ve anlam bakımından bir uyum meydana getirir; böylece cümlede hem lafzî hem de manevî bir düzen sağlanmış olur. İkincisi ise, fiilin eylemini ifade ederken bu eylemin yöneldiği kimseye veya nesneye özel bir vurgu yapılmasını temin eder. Bu takdim, muhatabın dikkatini özellikle mef'ûle çekerek, ifadenin vurgulu, belirgin ve anlamca güçlü hale gelmesini sağlar.⁷⁰

5. Mef'ûlün Bihin Cümle Başında Gelmesinin Vacip Olduğu Durumlar

Arap dil âlimleri, mef'ûlün fiil ve fâilden önce gelmesi meselesini ayrıntılı biçimde ele almış; takdimin hangi durumlarda tercih edildiğini ve hangi durumlarda ise zorunluluk arz ettiğini detaylı olarak açıklamışlardır. Âlimlerin çoğuna göre mef'ûlün takdimi bazı özel durumlarda vâcip hâle gelir.⁷¹ Bu zorunluluk, cümlede anlam yönünü, yapısal bütünlüğünü ve belâgatî fonksiyonunu korumak amacıyla ortaya çıkar. Klasik nahiv kaynaklarında mef'ûlün takdiminin vâcip olduğu durumlar genellikle dört başlık altında toplanır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

5.1. Müfred İsim ya da Müstakil Zamir Olan Mef'ûlün Bihin, Belirsizlik Hâlinde Takdimi

Arap dilinde mef'ûlün fiilden önce getirilmesi bazı dilbilgisel durumlarda zorunlu hâle gelir. Bu durumlar arasında mef'ûlün müfred veya müstakil bir zamir olması, cümlede soru, şart ya da belirsizlik gibi unsurların bulunması yahut mef'ûlün cevap cümlesinde yer alması gibi hâller sayılabilir. Bu konuda dil âlimleri arasında genel bir görüş birliği mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm'de de mef'ûlün bu şekilde takdim edildiği birçok örnek bulunmaktadır.⁷² Özellikle mef'ûlün *إِيَّاكَ، إِيَّايَ، إِيَّاكَ، إِيَّاكَ، إِيَّاكَ* gibi zamirlerle gelmesi ve fâilin fiile bitişik bir zamir olması durumunda, mef'ûlün fiilden önce getirilmesi vacip kabul edilir. Aynı şekilde, bu tür zamirlerin öncesinde *كَانَ* gibi nâkis fiillerin ismi yer aldığı da mef'ûlün takdimi dil kaidelerine göre zorunlu olur. Bu kullanımlar, Arap dilinin inceliklerini ve cümlede anlam vurgusunun nasıl sağlandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla aşağıdaki ayet-i kerime örnek olarak zikredilebilir: *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* "Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz"⁷³ Bu ayet, öncelik ve gecikme konularında tartışılan bir meselede

⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/142

⁷⁰ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vafî*, (b.y.: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 2/90.

⁷¹ Said b. Muhammed el-Afgânî, *el-Mu'cez fî kevâidi'l-lugati'l-'Arabiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003), 219; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/148.

⁷² Halebi, *Şerhü't-Teshîl*, 4/1747.

⁷³ el-Fâtiha 1/5.

zorunlu önceliği örneklendirmek amacıyla sunulmuş ve buradaki anlamı belirlemek için getirilmiştir. Yani tahsis vardır. Anlamı şudur: Sadece sana ibadet ederiz ve sadece senden yardım dileriz. Zemahşeri (öl. 538/ 1144), öncelik ve gecikme inceliklerinin başka bir yönüne de işaret etmiştir. Ayette ibadetin yardımdan önce zikredilmesinin sebebi, ibadetin ilâhî yardıma vesile olmasıdır.⁷⁴ Ebu Hayyan (öl. 745/1344) ve İbn Esir (öl. 630/1233) ayetteki, mef'ûlün takdimi sıralamanın öneminden dolayı olduğunu belirtirler. Şayet نَعْبُدُكَ وَنَسْتَعِينُكَ denilseydi sıralama düzeni bozulurdu.⁷⁵ Bu ayette görüldüğü üzere, mef'ûlün fiil ve fâilden önce getirilmesi, yalnızca bir söz dizimi tercihi değil; aynı zamanda anlam bakımından vurguyu güçlendiren ve muhatabı belirginleştiren bir kullanımdır. Böylece ibadet, yöneliş veya fiil, başka bir varlığa değil, doğrudan belirtilen zata yöneltilmiş olur.⁷⁶

5.2. İstifhâm Edatlarıyla Gelen Mef'ûlün Bihin Fiil ve Fâilden Önce Getirilmesinin Vacip Oluşu

Mef'ûl, cümle başında bulunma özelliğine sahip istifhâm isimleriyle “مَا، أَيَّ، مَاذَا، كَمْ” vb. kullanıldığında fiil ve fâilden önce gelmesi vâcib olur. Bunun sebebi, istifhâm isimlerinin anlamları gereği cümlenin başında yer alma zorunluluğuna sahip olmalarıdır. Dolayısıyla bu isimler mef'ûl konumunda bulunduklarında mukaddem mef'ûl olarak değerlendirilirler. Bu tür takdimler, belâğî bir tercihten ziyade nahvî bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır.

İstifhâm isimlerinin mef'ûl konumunda bulunduğu mukaddem olarak kullanılmasına dair örneklerden biri şu ayettir: إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي “*Hani o, oğullarına: ‘Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?’ demişti.*”⁷⁷ Bu ayette yer alan مَا kelimesi istifhâm ismi olup fiilin mef'ûlü konumunda bulunduğu mukaddem mef'ûlün bih olarak değerlendirilmektedir.⁷⁸ Mef'ûlün fiilden önce gelmesi, istifhâm isminin cümle başında bulunma zorunluluğunun bir sonucudur.

Benzer şekilde وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أُنْزِلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَطَافِيرُ الْأَوَّلِينَ “*Onlara: ‘Rabbiniz ne indirdi?’ denildiğinde, ‘Öncekilerin masallarıdır.’ derler.*”⁷⁹ ayetinde de مَاذَا kelimesi mukaddem mef'ûl olarak kullanılmıştır.⁸⁰ Burada mef'ûlün fiilden önce gelmesi, istifhâm isimlerinin Arapçada cümle başında yer alma zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Böylece soru anlamı doğrudan mef'ûl üzerinde yoğunlaşmakta ve muhatabın dikkati eylemin nesnesine yönlendirilmektedir.

⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*. 1/14.

⁷⁵ Endelûsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, 1/42; Abdülaziz 'Atikî, *'İlmü'l-me'ânî*, (Beyrut: Dâru'n-Nahde, 2009), 142.

⁷⁶ Behâuddîn es-Sübkî, *Ârusü'l-efrâh*, thk. Abdülhâmid Hendavî, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/382.

⁷⁷ el-Bakara 2/133.

⁷⁸ Mustafa Dervîş, *İ'râbü'l-Ku'rân ve beyânih*(Dimeşk: Dâru'l-Yemâme, 1994), 1/191.

⁷⁹ Nahl, 16/24.

⁸⁰ Behcet Abdülvahid Salih, *el-İrâbü'l-Mufasssal li-Kitabillahi'l-Mürettel*, 6/130.

5.3. Mef'ûlün Bihin Şart Edatıyla Takdîmi

Mef'ûl bih, şart edatı olarak geldiğinde fiil ve fâile takdim edilir. Çünkü şart edatları anlam gereği daima cümlelerin başında yer alır ve böylece mef'ûl, fiilden önce gelmiş olur.⁸¹ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu duruma şu ayet örnektir: وَمَا تَقْدِمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ “Siz kendiniz için önceden ne iyilik yaparsanız, onu Allah katında bulursunuz.”⁸² Bu ayetteki “مَا” şart ismi olup mukaddem mef'ûlün bih olarak mahallen mansubdur, çünkü şart edatları dilbilgisel olarak cümlelerin başında bulunmak zorundadır. Fiil olan تَقْدِمُوا ise fâil konumundaki gizli zamirle birlikte merfû bir muzâri fiildir. Belâgat yönünden ise mef'ûlün başa alınması, yapılan her iyiliğin mutlaka Allah katında karşılığını bulacağına dikkat çekmekte ve anlamı güçlendirmektedir.⁸³ Böylece ayette, mef'ûlün takdîmi hem nahiv yönünden bir zorunluluk hem de belâgat açısından vurgusal bir derinlik kazanmıştır.

5.4. Mef'ûlün Bihin Şart Edatı “أَمَا”dan Sonra ve Cezâu's-Şarttan Önce Takdîminin Gerekliği

Mef'ûlün bih, şart edatı “أَمَا”dan sonra ve şartın cevabı olan fiilden önce geldiğinde, fiil ve fâil üzerine takdim edilmesi vâcib kabul edilmiştir.⁸⁴ Bu kullanım, hem Arapça nahiv sisteminin bir gereği hem de belâgat açısından önemli bir vurgu aracıdır. Mef'ûlün bu konumda öne alınması, cümlede dikkat çekilmesi ve üzerinde durulması gereken unsuru belirginleştirmek amacı taşır. Bu duruma Kur'an-ı Kerîm'de yer alan şu ayetler açık bir örnek teşkil eder: Nitekim Kur'an'da geçen فَأَمَّا النَّبِيُّ فَمَا تَقْفَرُ وَأَمَّا السَّائِلُ فَمَا تَنْهَرُ “Öyleyse yetimi sakın ezme! Ve isteyen (dilenciye, bir şey soranı) azarlama!”⁸⁵ Ayetlerin i'râbı şöyledir: أَمَا şart veya tafsîl edatıdır; النَّبِيُّ kelimesi تَقْفَرُ fiilinin mukaddem mef'ûlün bihi olup fetha ile mansubdur; تَقْفَرُ sükûn üzere meczûm muzâri' fiildir, fâili müstetir olup takdiri أَنْتَ dır. Aynı şekilde, السَّائِلُ kelimesi تَنْهَرُ fiilinin mukaddem mef'ûlün bihidir.⁸⁶ Bu ayetlerde النَّبِيُّ ve السَّائِلُ kelimelerinin takdim edilmesi, onların önemini belirginleştirmek ve muhatabın dikkatini özellikle bu iki nesne üzerinde yoğunlaştırmak içindir. Böylece mef'ûlün bih, cümlelerin anlamında öncelikli bir konuma yükselir; bu da hem emirlerin şiddetini hem de bu iki toplumsal kesime yönelik merhamet ve hassasiyet vurgusunu güçlendirir.⁸⁷

6. İki Mef'ûl Arasındaki Takdîm ve Te'hîr

İki mef'ûl alan fiillerde takdîm ve te'hîr meselesi, mef'ûllerin cümledeki aslı konumları ile fiilin anlam yapısı dikkate alınarak değerlendirilir. Zanne ve benzeri fiillerde iki mef'ûlün aslı mübteda ve haber olduğundan, birinci mef'ûl hükmen

⁸¹ Galâyânî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 3/12.

⁸² el-Bakara 2/110.

⁸³ Derviş, *l'râbü'l-Kur'ân ve beyânih*, 1/176.

⁸⁴ Galâyânî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 3/13.

⁸⁵ ed-Duha 93/9-10.

⁸⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve-tenvîr*, 30/401.

⁸⁷ Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/149.

mübtada makamında yer alır ve ikinci mef'ûlden önce gelmesi esastır. أعطى ve benzeri fiillerde her ne kadar mef'ûller mübtada haber aslında bulunmasa da birinci mef'ûl anlam bakımından fâil konumundadır. Bu sebeple hem mübtada aslını temsil eden hem de anlamca fâil hükmünde bulunan birinci mef'ûlün öne alınması, Arap dilinin genel düzenine uygundur. Dolayısıyla ظننتُ البدرَ طالعاً ve ظننتُ الكتابَ تُسعيدًا أعطى gibi kullanımlarda birinci mef'ûlün takdîmi dilbilgisi kuralları gereği zorunlu bir durumdur.⁸⁸

6.1. İki Mef'ûl Arasında Takdîmin Zorunlu Olduğu Durumlar

İki mef'ûlün bulunduğu cümlelerde takdîmin zorunlu olduğu ilk durum, anlamda karışıklık (التَّوْبَس) ihtimalinin ortaya çıkmasıdır. Mef'ûllerin yer değiştirmesi hâlinde fiilin hangi unsura yöneldiği, kimin verilen veya nitelenen olduğu yahut hükmün hangi öğeye ait bulunduğu konusunda bir belirsizlik doğuyorsa, mutlaka takdîmi aslen hak eden unsurun yani birinci mef'ûlün önde tutulması gerekir.⁸⁹ Nitekim أعطيتُك أخاك cümlesinde “ك” zamiri muhatabı “verilen kişi”, أخاك ise “verilen nesnenin sahibi” olarak işaret eder; bu iki unsurun yer değiştirmesi, fiilin bağlandığı öğeyi muğlak hâle getirecektir. Aynı şekilde ظننتُ سعيدًا خالدًا ifadesinde, zannedilen kişinin Said olması sebebiyle onun önce zikredilmesi anlam bütünlüğü açısından zorunludur. Şayet hüküm ikinci unsura ait olsaydı, cümle buna göre ters çevrilerek anlam açıklığı sağlanırdı. Dolayısıyla anlam karışıklığı ihtimalinin bulunduğu her durumda, takdîmin asli düzeni korunarak cümlelerin semantik açıklığı muhafaza edilir.⁹⁰

6.2. Mef'ûllerden Birinin Zamir, Diğeri İsim Olması Durumunda

İki mef'ûlün bulunduğu yapılarda, bunlardan birinin zamir, diğeri isim olması durumunda takdîm zorunlu hâle gelir. Arapçada zamirlerin öne alınması yerleşik dil kuralı olduğundan, zamir olan mef'ûl mutlaka önce, zâhir olan mef'ûl ise ondan sonra zikredilir. Bu durum, hem zaminin lafız bakımından daha hafif oluşu hem de Arap dilinde zaminin zâhire göre öncelik taşımasıyla ilgilidir. Ayrıca zaminin geri bırakılması hâlinde ortaya çıkabilecek anlam karışıklıklarının önüne geçilmiş olur. Nitekim أعطيتُك درهماً cümlesinde zamir olan “ك” öne geçirilir; درهماً ise anlam sırasını ve Arapça'nın genel tertibini korumak üzere zaminin ardından gelir. Aynı şekilde الذَّهْمُ أعطيتُ سعيدًا örneğinde de zamir olan ٤ zorunlu olarak önce, zâhir unsur olan سعيدًا ise sonra gelir. Zaminin zâhirden geriye bırakılması, hem işitsel akış hem de cümlelerin yapısal düzeni açısından Arap dilinin tabiatına aykırıdır. Bu kural, yalnızca şekilsel bir tercih değil; anlamda karışıklığı önleme, zaminin taşıdığı vurgusal değeri koruma ve fiil-mef'ûl ilişkisini net biçimde ortaya koyma açısından nahivciler tarafından vâcib kabul

⁸⁸ Galâyânî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 3/13.

⁸⁹ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vafî*, 2/24.

⁹⁰ Galâyânî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 3/14.

edilmiştir.⁹¹ Böylece hem cümlelerin semantik bütünlüğü korunmakta hem de Arapça'da yerleşik takdîm-te'hîr ilkeleri gereği zamirin doğal önceliği muhafaza edilmektedir.⁹²

6.3. Fiil Tarafından Sınırlanan (محصور) Mef'ûlün Te'hîri

İki mef'ûlden birinin fiil tarafından sınırlanmış (محصور) olması durumunda, sınırlanan mef'ûlün mutlaka sona bırakılması gerekir. Bu kural, mef'ûllerin cümlede birinci veya ikinci sırada olmasına bakılmaksızın geçerlidir; zira hasr edatıyla yapılan sınırlandırma, fiilin yöneldiği unsurlardan hangisinin kayıt altına alındığını açık biçimde göstermek ister. Hasrın doğası gereği sınırlanan ögenin geciktirilmesi, hem fiilin kapsamını belirginleştirir hem de cümlelerin anlam örgüsünde vurguyu doğru yerde toplar. Nitekim مَاعْطِيْتُ سَعِيدًا إِلَّا دِرْهَمًا Saîd'e sadece bir dirhem verdimifadesinde مَاعْطِيْتُ fiilin kapsamını daraltan unsur olduğundan cümlelerin sonunda yer alır; aynı şekilde مَاعْطِيْتُ الدِّرْهَمَ إِلَّا سَعِيدًا örneğinde de sınırlanan öge سَعِيدًا olduğu için sona bırakılmıştır. Bu tür kullanımlarda takdîm-te'hîr düzeninin değiştirilmesi, hem hasrın sağladığı anlam vurgusunu zayıflatır hem de fiil ve mef'ûller arasındaki ilişkiyi belirsiz hâle getirir. Dolayısıyla Arap dilbilgisinde, hasr edatlarıyla sınırlandırılan mef'ûlün te'hîr edilmesi, yalnızca bir tercih değil, cümlelerin anlam bütünlüğünü, semantik açıklığını ve vurgusal yapısını korumak için zorunlu görülen bir düzenlemedir. Bu kaide, hasrın işlevsel niteliğini muhafaza ettiği gibi, iki mef'ûl arasındaki anlam hiyerarşisini de açık biçimde ortaya koyar.⁹³

6.4. Bir Mef'ûlde Zamir Bulunması Durumunda Takdîm ve Te'hîr

İki mef'ûl arasında, birinci mef'ûlün içinde ikinci mef'ûle dönen bir zamir bulunması hâlinde, birinci mef'ûl mutlaka sona bırakılır ve ikinci mef'ûl öne alınır. Örnek olarak أُعْطِيَ الْقَوْسَ بَارِيهَا cümlesinde, birinci mef'ûl olan الْقَوْس içindeki zamir ikinci mef'ûle döndüğü için sona bırakılmıştır; aksi hâlde zamir, kendisinden sonra gelen unsura döneceğinden anlam karışıklığı ortaya çıkardı. Buna karşılık, ikinci mef'ûl birinci mef'ûle dönen bir zamir içeriyorsa, mef'ûllerin yer değiştirmesi mümkündür. Örneğin أُعْطِيَ التَّلْمِيذَ كِتَابَهُ ifadesinde ikinci mef'ûl olan كِتَابَهُ birinci mef'ûle dönen zamir içerir ve bu nedenle أُعْطِيَ كِتَابَهُ التَّلْمِيذَ biçiminde de kullanılabilir; çünkü birinci mef'ûl, lafzen gecikmiş olsa dahi rütbe bakımından önceliğini korumaktadır. Bu kural, Arapçada zamirlerin mercii ilişkisini korumak ve cümlelerin anlam bütünlüğünü sağlamak amacıyla uygulanır.⁹⁴

Sonuç

Bu çalışma, Arap dilinde takdîm ve te'hîr olgusunun cümle anlamı ve vurgu düzeni üzerindeki etkilerini incelemiştir. Özellikle mef'ûlün bihin fiil ve fâil karşısındaki

⁹¹ Galâyânî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 3/15.

⁹² Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/149.

⁹³ Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/150.

⁹⁴ Galâyânî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 3/15.

konumu ele alınarak, takdîm ve te'hîrin hem nahvî kurallar hem de belâgat ilkeleri açısından nasıl işlediği ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular, mef'ûlün kimi durumlarda anlamı netleştirmek veya dilin kurallı yapısını korumak amacıyla öne alındığını; kimi durumlarda ise vurgu, tahsis ve anlamı güçlendirme gibi belâgî hedeflerle takdim edildiğini göstermektedir. Bu çerçevede, mef'ûlün takdimi meselesi, Arapça cümle yapısında kelime dizilişinin yalnızca gramerle sınırlı olmadığını, anlam ve üslup boyutlarının da belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Çalışmada mef'ûlün bihin fâilden önce getirilmesinin zorunlu, câiz veya yasak olduğu durumlar sistematik olarak sınıflandırılmıştır. Fiile bitişik zamirli mef'ûl, fâille bitişik zamerin mef'ûle dönmesi gibi durumlarda takdîmin vâcib olduğu; buna karşılık hasır, vurgu, kasr, duygu kuvvetlendirme veya bereket maksadı gibi belagi sebeplerle takdîmin câiz hâle geldiği gösterilmiştir. Ayrıca istifhâm, şart edatları ve "أما" gibi yapılarla gelen mef'ûlün cümlede öne alınmasının zorunlu olduğu nahiv kuralları açıklanmıştır. Bunun yanında iki mef'ûlün bulunduğu yapılarda takdim-te'hîr ilişkisi, zamir ve isim kombinasyonları, hasır yapıları ve anlam sınırlamaları açısından değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, Arapça'da kelime sırasının sadece nahvî bir düzenleme olmadığını; aynı zamanda cümlenin anlamını belirleyen, vurguyu yönlendiren ve bazen hükmü tamamen değiştirebilen bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla mef'ûlün bihin cümledeki konumu hem gramatik hem de semantik açıdan hassas bir düzen içinde şekillenmektedir. Bu düzenin anlaşılması, Arapça metinlerin özellikle Kur'ân ayetlerinin, hadislerin ve klasik dönem metinlerinin doğru tahlil edilmesi için büyük bir önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, takdîm ve te'hîr olgusu Arap dili gramerinin yalnızca teknik bir konusu değil; aynı zamanda dilin ifade gücünü, duygu derinliğini ve belâgat boyutunu şekillendiren temel bir dinamiktir. Bu çalışma, mef'ûlün bihin konumuyla ilgili nahvî hükümleri bütüncül bir yaklaşımla ortaya koyarak konunun hem teorik hem de uygulamalı yönlerini açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır. Böylece Arapça cümle yapısının anlam üretimindeki incelikleri daha iyi anlaşılmış, takdim-te'hîr sistematığının işleyişine dair bütünlüklü bir çerçeve sunulmuştur.

Kaynakça | References

- Abdülhamîd, Muhammed Muhyiddîn. *et-Tuhfetü's-seniyye bi-şerhi'l-Mukaddimetil-Âcurrûmiyye: Temel Konularıyla Nahiv İlmine Giriş*. çev. Ramazan Aslan - Emrah Baş. İstanbul: Şifa Yayınları, 2022.
- Atikî, Abdulaziz. *İlmü'l-me'ânı*. Beyrut: Dâru'n-Nahde, 2009.
- Afgânî, Said b. Muhammed. *el-Mu'cez fî kavâidil-lugati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003.
- Âmidî, Seyfeddin. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrezzak Affi, Riyad: Muessesetü'n-Nur, 1967.
- Bağdâdî, Ebû Bekir. *el-Usûl fî'n-nahv*. thk. Abdül-Hüseyin el-Fetelî Lübnan: Muessesetü'r-Risâle, ts.
- Basrî, Ali b. Ebî'l-Ferec. *el-Hamâsetü'l-basriyye*. thk. Mutarü'd-dîn Ahmed, Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, ts.
- Belalem, Muhammed Bey. *el-Lu'lu'u'l-menzûm fî nazmi mensûr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010.
- Câmî, Abdurrahman. *el-Fevâidü'z-ziyâiyye*. thk. Usame Taha er-Rufâî, İstanbul: Dâru'l-Kitabî'l-İslâmî, ts.
- Cuzûlî, İsâ b. Abdulaziz. *el-Mukaddimetü'l-cezûliyye fî'n-nahvi*. thk. Şehban Abdulvehhap, Mekke: Matbaatü'l-Ümmü'l-Kura, ts.
- Cüdey, Abdullah b. Yûsuf. *el-Minhâcü'l-muhtasar fî 'ilmi'n-nahv ve's-sarf*. 3. Baskı, Beyrut: Muessesetü'r-Reyyân, 2007.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilü'l-i'câz fî 'ilmi'l-me'ânî*. thk. Mahmud Muhammed Şakir, Kahire, Matbaatü'l-Medenî, 1992.
- De'kûr, NedimHüseyin. *el-Kavâ'idü't-tatbikiyyefî'l-lugati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Muessesetü Bahsûn li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1998.
- Dervîş, Mustafa. *İ'râbü'l-Ku'rân ve beyânih*, 4. Baskı, Dimeşk: Dâru'l-Yemâme, 1994.
- Ebî Suûd el-İmâdî. *TefsîruEbî Suûd*, Beyrut: Dâru'l-İhyâi'l-'Arabî, ts.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. *el-Bahrü'l-muhîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Ezherî, Hâlid b. Abdullah. *el-Şerhü't-tesrîh alâ't-Tavzîh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *el-Tehzîbü'l-luga*, thk. Abdusselâm Hârûn, Beyrut: Dâru's-Sâdik, ts.
- Ferahidî, Hâlid b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhîr*, Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 2005.
- Galâyânî, Mustafâ. *Câmi'u'd-dürûsî'l-'Arabiyye*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1993.
- Hasan, Abbas. *en-Nahvü'l-vafî*, 15. Baskı, b.y.: Dâru'l-Me'arif, ts.
- Halebî, Muhammed b. Yûsuf. *Şerhü't-Teshîl*, thk. Ali Muhammed Fahir, Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.
- Hâşimî, Ahmet b. Mustafa. *Cevâhirü'l-belâga fî'l-me'anî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, thk. Yûsuf es-Sumeylî, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve-tenvîr*, Tunus: Dâru't-Tunisî li'n-Neşr, 1984.

- İbn Dureyd, Hasen. *Cemheretü'l-luga*, thk. İbrâhim Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- İbn Fâris, *es-Sahibî fî fıkhi'l-luga*, thk. Ömer Faruk et-Tebbar, Beyrut: Mektebetü'l-Me'arif, 1993.
- İbn Fâris, Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. İbrâhim Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Hişam, Abdullah. *Katrü'n-nedâ*, 3. Baskı, Diyarbakır: Mektebetü Seyda, 2018.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn. *Lisânü'l-'Arab*, 3. Baskı, Beyrut: DâruSâdır, 1993.
- İbn Usfûr el-İşbîlî. *Şerhü'l-Mukarrib*, thk. Ali Muhammed Fahir, Kahire: yy., 1990.
- Kâtib, Ali b. Halef. *Mevaddü'l-beyân*, thk. Hatem Salih ed-Damin Suriye: Dâru'l-Beşâir, 2003.
- Kazvînî, Hatîb. *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*, thk. Abdulmun'im Hefâcî, 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Laşîn, Abdülfettah. *et-Terâkîbü'n-nahviyye mine'l-vicheti'l-belâğîyye*, Riyad: Dâru'l-Mirye, ts.
- Mekûdî, Ebû Zeyd. *Şerhü'l-Mekkûdî alâ Elfiyye fî 'ilmi'n-nahv ve's-sarf*, thk. Abdurrahman Hendâv, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Meydanî, Hasan Habenneke. *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Meylanî, Muhammed b. Abdurrahim. *Şerhü'l-Muğnî*, thk. Muhammed Can, İstanbul: Şefkat Yayınları., 2015.
- Murâdî, Bedreddîn Hasan. *Tevzîü'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Abdurrahman Ali Süleyman, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2008.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-lugati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âsire*, by., Alemü'l-Kütüb, 2008.
- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *Me'âni'n-nahv*, Ürdün: Dâru'l-Fikr li't-Tıbaa ve'n-Neşr ve't-Tavzi', 2000.
- Salih, Behcet Abdulvahid. *el-İ'râbü'l-mufasssal lî-kitâbi'l-Murettel*, 2. Baskı, Umman: Dâru'l-Fikr, 1997.
- Sarı, Fatih. *Asrının Sîbeveyhi'si: İbnü'd-Dehhân en-Nahvî Hayatı, Eserleri ve Nahiv İlmindeki Yeri*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb. *Miftâhü'l-'ulûm*, thk. Naim Zerzûr, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutübî'l-İlmiyye, 1987.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osmân el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1988.
- Sübki, Behâuddîn. *Ârusü'l-efrâh*, thk. Abdulhâmid Hendavî, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- Şâtîbî, İbrâhim b. Mûsâ. *el-Mekâsîdü's-şâfiyye fî şerhi'l-hulâsati'l-Kâfiye*, Mekke: Ma'hadü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 2007.
- Tâî, Muhammed b. Mâlik. *Şerhü't-Teshîl*, thk. Abdurrahman es-Seyyid Muhammed Bedvî el-Mahtûn, b.y.: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1990.
- Tehânevî, Muhammed Hâmid. *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn*, Lübnan: Mektebetü Lübnan Naşirun, 1996.
- Temîmî, Ali b. Suleymân. *Keşfü'l-muşkil fî'n-nahv*, thk. Yahyâ Murâd, Beyrut: Dâru'l-

Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kamûs*, thk. Ali Şeyrî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Zemahşerî, Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Basıl, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Zemahşerî, Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmızı't-tenzîl*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1986.